

فهرست

مقدمه..... ۷

فصل دوم

می‌شود به سراغ «خدا» رفت..... ۱۷

و بگو ماهی‌ها حوضشان بی‌آب است..... ۵۴

بحران کرونا، فلسفه اسلامی و معضل شرّ..... ۶۷

امکان امر عرفانی در روزگار زوالِ رازورزی..... ۸۳

سه نکته در باب نواندیشی دینی و مساله زنان..... ۱۰۱

شیوه‌ها و سبکها در آینده دینداری..... ۱۱۱

فصل سوم

من خدایی تازه، دینی تازه می‌خواهم..... ۱۲۷

در بیان «خشم» و راه‌هایی از آن..... ۱۳۴

با دباغ بر سر سفره سهراب..... ۱۴۵

فیلم دیدن با سروش دباغ..... ۱۶۹

رومینا-داس؛ و ضرورت یک گذار..... ۱۷۹

سروش دباغ؛ قدم در طریقتِ تفسیر..... ۱۸۷

نقبی بر طرح‌واره سروش دباغ از عرفان مدرن..... ۲۰۵

مخاطب تنهای بادهای جهان..... ۲۱۳

۲۴۳	عبارتی که به بیلاق ذهن وارد شد.....
۲۵۹	ایمان آباد.....
۲۷۱	از شش‌شناسی بیوه‌زنان تا فیلسوفان.....
۲۸۱	سروش دباغ و چشم‌روشنی‌های پساسکولاریسم و پسااسلام‌گرایی.....
۲۹۳	از دواچه‌های عرفی؛ اما و هزار اما.....
۲۹۹	روایتگری به سبک سروش دباغ.....
۳۱۱	صمیمت حزن.....
۳۱۹	واکاوی مفهوم «زمان» در کتاب «حریمِ علفهای قربت».....
۳۲۵	مفاهیم سروش دباغ به چه کار ما می‌آید؟.....
۳۴۷	فقه و سیاست در عرفان مدرن و عرفان صدرایی.....
۳۵۷	سروش دباغ؛ رفع تبعیض از طایفه نسوان.....
۳۸۱	اعتراض الاهیاتی و سینمای ایرانی (بررسی دو نمونه).....
۳۸۷	مواظب تبخیر خوابها.....
۴۰۹	جنبش فرهنگی نومعتزلیان در ایران معاصر.....

مقدمه

«بیاران

اضلاع فراغت را می‌شست ..

من

دل‌تنگ بودم ..

تعمیر سکوت گیج‌م کرد

دیدم که درخت، هست

وقتی که درخت هست، پیداست که باید بود

باید بود

و ردّ روایت را تا متن سپید دنبال کرد»^۱.

چنان‌که پیشتر آورده‌ام، طی پانزده- شانزده سال گذشته، در چهار ژانر طبع‌آزمایی کرده و قلم‌زده‌ام: «فلسفی»، «عرفانی-اگزستانسیل»، «اجتماعی-روانشناختی-سیاسی» و «دین پژوهی، نواندیشی دینی و روشنفکری معاصر».

^۱ سهراب سپهری، هشت کتاب، دفتر «ما هیچ، ما نگاه»، شعر «وقت لطیف شن».

اولین اثرم در حوزه نواندیشی دینی، پانزده سال پیش انتشار یافت، تحت عنوان «آئین در آئینه: مروری بر آراء دین شناسانه عبدالکریم سروش». از آن ایام تا روزگار کنونی، کتابهای متعددی منتشر کرده‌ام: «در باب روشنفکری دینی و اخلاق»، «ترنم موزون حزن»، «حجاب در ترازو»، «صدای سفر آئینه‌ها»، «ورق روشن وقت» و «وقت لطیف شن». در این آثار، هم به تحلیل مفهوم «روشنفکری دینی» و بازخوانی آثار نواندیشان دینی برجسته، افرادی نظیر مهدی بازرگان، علی شریعتی، عبدالکریم سروش و مجتهد شبستری پرداخته؛ هم به تبیین کارهای روشنفکران معاصر ایرانی همت گمارده؛ هم به عنوان عضوی از خانواده نواندیشی دینی متاخر، به سروقّت مسائلی چون حجاب، ارتداد، مباحثه، سنگسار، ازدواج عرفی، ذات دین، روایات و قرآن، الاهیات تنزیهی، پسا-سکولاریسم، رفته و تلقی خود از این مقولات را روایت کرده‌ام.

«ردّ آبی روایت: جستارهایی در نواندیشی دینی» که بیست و یکمین فرزند معنوی‌ام بحساب می‌آید و در آخرین سال سده کنونی شمسی سر برآورده، از پی آثار یاد شده درمی‌رسد و متضمّن جستارهای متعددی در قلمروی نواندیشی دینی است؛ عموم این مکتوبات طی سالیان اخیر منتشر شده‌اند. در فصل اول، در ادامه مباحثی که طی سالیان اخیر در باب «طرح‌واره ای از عرفان مدرن» و حدود و ثغور سلوک معنوی به روایت خویش در آثاری چون «فلسفه لاجوردی سپهری» و «آبی دریای بیکران» آورده‌ام، از «تجوای سالک مدرن» سراغ گرفته‌ام. در همین راستا، مصاحبه انتقادی «امکان امر عرفانی در روزگار زوال رازورزی» در فصل دوم گنجانده شده‌است. افزون بر این، چنان‌که افتد و دانید، بیش از هشت ماه است که معضل کرونا گریبان‌گیر کثیری از ساکنان کره خاکی شده‌است؛ مشکله و بلیه‌ای که صورت و سبک زندگی انسان‌های پیرامونی را سخت تحت تاثیر قرار داده‌است. از دیرباز، چنین حوادثی هر از گاهی در عالم انسانی سر بر می‌آورد؛ آنچه ذیل «مساله شرور» فهمیده و صورت‌بندی می‌شود. با عنایت به زمینه و زمانه‌ای که در آن می‌زییم و کرونایی که ما را در چنبره خود گرفتار کرده، جستارهای چندی از فصل اول و دوم کتاب به این امر اختصاص یافته: مقالات «الاهیات سینوی، طنز الاهیاتی و مساله شر»، «طنز الاهیاتی و اعتراض

الاهیاتی» و مصاحبه‌های «می‌شود به سراغ "خدا" رفت»، «بحران کرونا، فلسفه اسلامی و مساله شرّ» و «بگو ماهی‌ها حوض‌شان بی‌آب است: کفر کرونا و دعای دینداران». در این جستارها، از سویی کوشیده‌ام از آموزه‌های الاهیات سینوی، الاهیاتی که نسبت وثیقی با آراء فلسفی ابن سینا، فیلسوف مشائی نام‌بردار دارد، جهت بدست دادن پاسخ مقنعی به مساله شرّ به روایت خویش مدد بگیرم؛ قرائتی که در قیاس با دیگر مواجهه‌های فیلسوفان و حکیمان مسلمان، از جمله «حکمت صدرایی» به نزد من گیروگرفت کمتری دارد و از این رو برگرفتنی است. در این میان، مساله علم و قدرت خداوند و چند و چون دعا کردن و اجابت شدن آن نیز به بحث گذاشته شده‌است. از سوی دیگر، با وام کردن و برساختن مفهوم «طنز الاهیاتی» و واکاوی ربط و نسبت آن با مفهوم «اعتراض الاهیاتی» سوبیه‌های روانشناختی و اگزیزستانسیل مساله شرّ به روایت نگارنده بررسی شده؛ امری که در ادبیات نواندیشی دینی معاصر، جایش کم و بیش خالی بوده‌است.^۱

«آیتی بهتر از این میخواهید؟» ناظر به حدود و ثغور نحوه‌های زیست دینی در ایران معاصر است. در این مقاله، با پیش چشم داشتن تلاش‌های نواندیشی دینی متاخر، از جمله تفکیک میان «دین» و «معرفت دینی» به نزد عبدالکریم سروش و «اسلام ۱»، «اسلام ۲» و «اسلام ۳» از منظر مصطفی ملکیان؛ با وام کردن مفهوم «حوزه زیست» از فلسفه ویتگنشتاین متاخر، هم‌چنین تفکیک میان «تشرّع» و «تدین»، تکثر و تنوع سبک‌های زندگی دینی در روزگار کنونی به بحث گذاشته شده‌است.

علاوه بر این، چنان‌که در مقدمه «وقت لطیف‌شن» آوردم، از سال نود شمسی که از قضای روزگار، ساکن این سوی کره خاکی شدم و کار و بار و درس و مشق خود را در دپارتمان «مطالعات تاریخی» دانشگاه تورنتو آغاز کردم، مجالی یافتم برای مراجعه مجدد به متن

^۱ در سخنرانی «طنز الاهیاتی و اعتراض الاهیاتی» که چندی پیش در حلقه مجازی «دیدگاه نو» برگزار شد؛ زمینه پرداختن به این مبحث از منظر خویش را به تفصیل توضیح دادم. برای شنیدن فایل صوتی این سخنرانی،

مقدسِ مسلمانان و تأمل کردن در آیات متعدد و در مطالعه گرفتن تفاسیری چند. ماحصل این تاملات را در قالب جلسات ده‌گانه «سیری در سپهر قرآن» طرح کردم. چندی بعد، صورت منقح این درسگفتار منتشر شد و پیش چشم علاقه‌مندان قرار گرفت. در این جلسات، با پیش کشیدن و مدّ نظر قرار دادن آیات مکی قرآن، بدون اینکه دچار خطای «زمان پیریشی»^۱ شوم؛ به تعبیر والتر بنیامین، کوشیدم از امکانات متن مقدس استفاده کنم و قرائتی اگزستانسیل از آن بدست دهم؛ روایتی که مولفه‌هایی چون «تنهایی»، «مرگ»، «معنای زندگی»، «اضطراب وجودی» و ... در آن دست بالا را دارد و با قرائت رفرمیستی از متن مقدس سازوار است.

همان‌طور که هانا آرنه با عنایت به کارهای بنیامین در کتاب «انسان‌های عصر ظلمانی» آورده، اندیشیدن شاعرانه و خلاقانه، متضمّن برگرفتن و استفاده کردن از امکانات سنت در روزگار کنونی است؛ که این‌گونه می‌توان به نحو رهگشا و روشمندی گذشته را به آینده پیوند زد و روایت کرد؛ درغیر این‌صورت یا باید به تکرارِ صرفِ سنتِ پسِ پشت پرداخت یا از در انکار درآمد و رقم بطلان بر آن کشید؛ اموری که سترون‌اند و راهی به جایی نمی‌برند.

بر همین سیاق، مواجهه من با قرآن طی یک دهه اخیر، روزگاری که خود را ساکن دنیای راززدایی‌شده یافته‌ام از این قرار بوده؛ مواجهه‌ای که در سنت نواندیشی دینی متاخر مسبوق به سابقه است و نواندیشان دینی‌ای چون نصر حامد ابوزید و محمد مجتهد شبستری این‌گونه به سروقت قرآن رفته و روایت خود را با مخاطبان در میان نهاده‌اند.^۲

۱. anachronism

۲. برای آشنایی با قرآن‌پژوهی نصر حامد ابوزید و ربط و نسبت آن با کارهای محمد مجتهد شبستری، به عنوان نمونه نگاه کنید به مقاله سید جواد رفیعی، «قرآن و امکان‌های گشوده: روایتی از پروژه فکری نصر حامد ابوزید»، منتشر شده در سایت «زیتون»

<https://www.zeitoons.com/80141>